

КАПІТАЛІСТИЧНЕ Й СОЦІАЛІСТИЧНЕ СУСПІЛЬСТВА ЯК ПРОСТОРИ СИМУЛЯКРІВ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена дослідженню віртуальної сутності суспільства на прикладі його капіталістичного та соціалістичного типів. У контексті авторської методології ці типи модерного суспільства постають не ідеологічними альтернативами, навпаки, репрезентуючи синхронні історико-культурні версії віртуалізованого суспільства, які постають утіленням двох ключових тенденцій – раціоналізації та соціалізації, випереджаючи становлення постмодерного (інформаційного) суспільства.

Ключові слова: *капіталізм, соціалізм, простір симулякрів, віртуалізація, гіперраціоналізація, цілераціональність, соціалізація, абстрагування, просторово-часові маніпуляції.*

Статья посвящена исследованию виртуальной сущности общества на примере его капиталистического и социалистического типов. В контексте авторской методологии указанные типы современного общества предстают не идеологическими альтернативами, напротив, репрезентируя синхронные историко-культурные версии виртуализированного общества, которые предстают воплощением двух ключевых тенденций – рационализации и социализации, предвосхищая становление постмодерного (информационного) общества.

Ключевые слова: *капитализм, социализм, пространство симулякров, виртуализация, гиперрационализация, целерациональность, социализация, абстрагирование, пространственно-временные манипуляции.*

The article deals with the virtual nature of society by examining its capitalistic and socialistic types. *Within* the author's methodology, these types of modern society do not appear as ideological alternatives, *on the opposite*, representing the synchronous historical and cultural versions of virtualized society, *which reveal themselves as* the embodiment of two key trends – rationalization and socialization, *anticipating the* emergence of postmodern (information) society.

The keywords: *capitalism, socialism, virtualization, simulacra space, hyperrationalization, goal-oriented rationality, socialization, abstraction, time-space manipulation.*

Актуальність теми. Віртуальна реальність – широко вживане сьогодні поняття – має свою еволюцію й підстави виникнення та застосування. З розвитком комп'ютерних телекомунікаційних систем віртуальна реальність стала предметом концептуалізації саме тому, що технології кінця ХХ сторіччя дозволили створити й практично реалізувати *світ глобальної симуляції*, трансформувати природний світ у світ знаків і копій, підмінити людину й оточуючий світ системою симулякрів, тобто створити завершену, альтернативну природному світові систему абстрактних знаків, що імітують свої прообрази, а головне, повністю їх заміщують. Поява віртуальної реальності як альтернативної псевдореальності має глибоке світоглядне коріння, адже ідею підміни людини та її реальних властивостей низкою абстрактних знаків-симулякрів можна спостерігати ще за доби індустріального суспільства (причому як у

капіталістичній системі відносин, так і в соціалістичній).

Отже, **мета статті** – дослідження двох альтернативних суспільно-політичних устроїв: капіталістичного та соціалістичного – крізь призму теорії симулякрів. **Об’єкт дослідження** – капіталістичний та соціалістичний типи індустріального суспільства; **предмет дослідження** – суспільні процеси, притаманні капіталістичному та соціалістичному суспільствам, що, з одного боку, можуть бути витлумачені як симулякри, з іншого – дозволяють виявити суспільно-історичні передумови становлення (пост)сучасного інформаційного суспільства.

Ступінь розробленості проблеми. Капіталістичний та соціалістичний типи індустріального суспільства поодиночі та в бінарній опозиції при компаративному аналізі багато разів ставали об’єктом дослідження вітчизняних та закордонних науковців, при цьому досліджувалися різноманітні аспекти: від економіко-політичних (Г. Арендт [1], Ф. фон Гаек [2], Й. Шумпетер [3] та ін.) до філософсько-культурологічних (С. С. Аверинцев [4], М. Бердяєв [5], Ф. Джеймісон [6], Ф. Фукуяма [7] тощо). Однак пропонований ракурс є майже не опрацьованим, тож видається доцільним та евристично плідним проектування теорії симулякрів (Ж. Бодрійяр) на площину капіталістичних і соціалістичних реалій та ідеологій з метою виявлення світоглядних витоків (пост)сучасного суспільства.

У добу капіталізму західноєвропейський раціоналізм екстраполовав технологічні ресурси на духовне життя в цілому, що й забезпечило вихід раціонально-технократичних цінностей у позатехнічну сферу буття. Подібна екстраполяція, безумовно, є тривожним симптомом вже тому, що сприяє перекрученню світоглядних орієнтацій, наповнюючи духовне життя позадуховними інтенціями. Капіталізм, що – нарівні з лібералізмом і демократією – став соціально-політичною підвалиною сучасної глобальної цивілізації, став, разом із тим, і одним із найпотужніших джерел зміни й народження нових світоглядних парадигм, переосмислення системи цінностей, що склалася. І хоча сам капіталізм не є світоглядом, він породжує низку умов, досить сприятливих для зміни основних життєвих орієнтирів, формує обставини, у яких психологія «володіння новими технологіями», перетворення людини і світу з їх властивостями на абстрактні знаки-симулякри виявляється більш життєздатною, ніж прагнення людини до духовної повноти і самоідентичності.

На думку Е. Фромма, однією з особливостей капіталістичних відносин слід вважати зведення усього й усіх до кількості та абстракції. Клас підприємців, що посідає центральне положення в капіталістичному світі, виходячи з особливостей свого стану, вимушений оцінювати сферу своєї діяльності за кількісною ознакою. Для нього немає реального краму, реальних людей, реальних покупців або реальних конкурентів. Існують лише цифри, що ілюструють рентабельність виробництва, характеризують ринок збуту. Увесь світ, у межах підприємницької діяльності, виражається в цифрах і кількісних характеристиках. У цьому випадку бізнесмен має справу не з конкретним товаром і не з конкретними людьми, а з «віртуальними» абстракціями, зручними для прорахунку ефективності виробництва або інших комерційних обороток. (Слід зазначити, що цифра є найвищою абстракцією в тому розумінні, що цифра як така не несе в собі жодного семантичного навантаження і

тому є гранично формальною й абстрагованою.)

Констатуємо, що «сучасне масове виробництво було б немислиме без кількісного й абстрактного вираження» [8, с. 336], Е. Фромм вбачає головну ваду капіталістичного устрою в тім, що суспільство, «де економічна діяльність стала головним заняттям людини, процес зведення всього до кількості та абстракцій переріс сферу економічного виробництва й розповсюдився на ставлення людини до речей, людей і до самої себе» [8, с. 367].

Фактично Е. Фромм, кажучи про світоглядні викривлення в системі індустріального суспільства, намагає грані майбутнього суспільства – постіндустріального, інформаційного. «Кількість та абстракції» дійсно підміняють реальний світ і живих людей. Люди і світ перетворюються на знаки, і – що найважливіше – ці знаки, будучи спрощеною, спотвореною і примітивною моделлю самих себе, посідають місце своїх референтів. Світогляд Нового часу породжує симульований світ, тобто світ, що імітує справжню, емпіричну реальність. У цьому світоглядному зсуві, що виражається в прагненні до глобальної симуляції, і містяться витoki віртуальної реальності, яка технічно оформилася й остаточно втілилася в життя в другій половині ХХ століття за допомогою комп'ютерних телекомунікаційних систем.

В одному популярному щотижневому розважального характеру є рубрика на кшталт газетного форуму, де одна дописувачка зізналася приблизно в такому: «Після закінчення вишу я пропрацювала деякий час у рекламній агенції. Останнім часом ловлю себе на думці, що стала оцінювати оточуючих, ступінь їхньої успішності в житті за кількістю умовних одиниць, отримуваних щомісячно. Я розумію, що існують людські якості, вічні цінності тощо, але специфіка моєї роботи, середовище, у якому я перебуваю, стимулюють мене саме до такого підходу до життя...». Враховуючи, що публікація датується вже ХХІ століттям, суспільні тенденції, виокремлені Е. Фроммом, продовжують формувати модальний тип постсучасної особистості.

Відзначаючи всю справедливість проведеного Е. Фроммом аналізу капіталістичного суспільства, дозволимо собі дещо розширити його висновки щодо гіпертрофовано абстрактного характеру сучасного образу мислення, що перетворює об'єкти реального світу на знаки-симулякри. Видається, що капіталізм як такий не є джерелом зведення всіх характеристик буття до кількості та абстракції, а представляє лише стимул для подібної екстраполяції. Дійсно, підприємець має справу з балансом, а не з конкретним товаром, він справді вимушений уявляти весь процес виробництва в абстрактно-числових категоріях. Немає сумнівів і в тому, що сам принцип розподілу праці та конвеєрний спосіб виробництва також сприяють суто умовному, абстрагованому сприйняттю речей, оскільки з конкретним продуктом виробництва стикається лише безпосередній виробник (найманий працівник), причому лише тією мірою, якою це йому дозволяє фахова спеціалізація й відведена ділянка праці.

Однак капіталізм ніколи не зміг би перетворитися зі способу виробництва, із соціально-політичного ладу на глобальне світосприйняття, якби він не був співзвучним західній ментальності, якби він не мав твердого підґрунтя всередині системи цінностей, запропонованої людству Новим часом. Таким підґрунтям

виступила фундаментальна орієнтація західноєвропейської культури на раціоналізм. У цьому розумінні капіталізм як суспільно-політична система створив лише оптимальні умови реалізації раціоналістичного світогляду та раціоналістичної філософії. Принципова ж орієнтація Заходу на цей світогляд проявилася набагато раніше – на світанку Нового часу. За доби Просвітництва вона еволюціонує до універсальної системи цінностей, а в ХХ столітті трансформується в «надраціоналізм», цілераціональність інструментального розуму, підкріплені всеохоплюючою практикою впровадження передових комп'ютерних технологій у повсякденне життя людини.

Раціоналістична картина світу мала своїм наслідком не лише відповідний розвиток метафізики, а й стала сприятливим підґрунтям для формування суспільно-політичних систем. Е. Фромм критикує капіталізм та капіталістичні відносини і тим самим підводить під абстрактно-числову трансформацію світу формаційне підґрунтя. «Ми живемо серед цифр та абстракцій. Якщо немає нічого конкретного, то немає й нічого реального» [8, с. 372]. Усе стає, застосовуючи сучасну термінологію, «віртуальним». І для Е. Фромма джерело подібного викривлення світоспоглядання міститься в сутності капіталістичних відносин. Проте і соціалістичному ладові, як свідчить історія, також властиві подібні світоглядні викривлення: світ у його соціалістичній інтерпретації був перетворений на абсолютну абстракцію, реальність виявилася позбавленою конкретності й набула для людини умовного, «віртуального» значення.

Якщо аналізувати реальний соціалізм, побудований у деяких країнах світу (а не численні утопії), то можна зробити висновок, що історія розвитку соціалістичних моделей є історією прогресуючого й всеохоплюючого абстрагування, історія розвитку віртуальних симулякрів. Чим слабшою ставала економічна ситуація в країні, тим більшого значення набували ідеологічні чинники. Чим виразнішим був крах ідеалів, тим сильнішою мала бути віра в ідеї соціалізму. Неспроможність конкретного життя потребувала потужної компенсації з боку абстрактного стимулу. Необхідно було створювати ілюзію дійсності, причому таку ілюзію, яка б замінила реальну соціокультурну дійсність.

У добу соціалістичних перетворень світогляд став не просто абстрактним, він досяг насправді соліпсичних якостей. Людині пропонувалося не вірити власним очам, ігнорувати конкретне буття, переміститися у віртуальний простір, змодельований панівною ідеологією. Якщо КПРС стверджувала, що в країні немає злочинності, то, значить, конкретні злочини й ті, хто їх скоював, не існували, і та дійсність, у якій щоденно жили люди, була ніби несправжньою, не такою, як вона видається. Спроби об'єктивно поглянути на конкретні політичні та економічні процеси закінчувалися психіатричними лікарнями. Саме з цієї причини в СРСР і в багатьох соціалістичних країнах не було політичних злочинців – були лише психічно хворі люди, які «неадекватно оцінюють дійсність».

Принципи «зрівнялівки» та колективізму (або, за влучним визначенням В. Соловйова, «негативної всеєдності») логічно довершили процес нівелювання індивідуального начала людини, перетворення усього й усіх на знаки-симулякри.

Народ було перетворено на аморфну масу, націю – на складно встановлювану «спільноту людей», родину – на «комірку суспільства», а реальних людей – на «трудящих», представників «робітничого класу» або інших «соціальних прошарків». Людина не була й фізично не повинна була бути собою, індивідом, особистістю – лише абстрактним «представником» певної не менш абстрактної «спільноти». Вона ніколи не була, а завжди представляла, символізувала дещо більш загальне, аніж вона сама. Оцінка людини завжди розпочиналася з анкетних даних, що важили більше за її реальні якості й індивідуальні особливості. Людину не просто було зведено до абстракції, символу, знака, набір цих абстракцій був вкрай обмежений і стереотипізований.

Симптоматичним для характеристики радянського суспільства є маніпулятивний характер основних координат людського буття – простору й часу, які мовби «відірвалися» від фізичної передзadanості та поставали симулякрами, вихолощеними моделями самих себе. Так, у Радянському Союзі задум «переробити» світ означав помістити світ у новий час. Попередні утопії пов'язували кращий світ з відкриттям нових просторів, територій (Америка як Новий Світ), а в комуністичному задумі домінував час як простір. У радянській культурі був створений специфічний образ часу, головною ознакою якого виступала можливість маніпулювання ним, урізноманітнювались ідеологічні стратегії щодо цього. Дуже популярною була ідея «прискорення плину часу», наприклад, відомий лозунг «П'ятирічку за три роки», або зараховування в'язням ГУЛАГу одного року за два тощо. Час отримав образ «шкапи», яку можна не лише «поганяти», але й «загнати»:

Довольно жить законом,
Данным Адамом и Евой,
Клячу истории загоним.
Левой!
Левой!
Левой! [9].

Система віртуальних відносин, створена в реальному соціалізмі, вельми нагадувала ситуацію людини в казармі. Служба в армії, на наш погляд, є взірцевим прикладом входження людини у віртуальну реальність, цілковито наповнену симулякрами. Це входження людини в штучно створений світ, світ штучних відносин, штучних людей-символів. При цьому те, що дозволяє назвати світ «людини в казармі» повною мірою симульованим, віртуальним світом, – це його спрощеність, викривленість відносно повсякденного світу емпіричних даностей (свого референта), з одного боку, і претензія на справжність, безумовну реальність, що підмінює й заміщує багате та вільне життя поза межами казарми, з іншого. Людина, яка потрапила на службу в збройні сили, вимушена приймати правила гри цієї системи. При цьому світ збройних сил для неї є безальтернативним, єдино реальним.

Як відомо, в армії немає людей як таких – лише «жива сила», «гарматне м'ясо». Людина, яка влилася до лав збройних сил, мусить стати солдатом, а значить – вона має свідомо чи «під тиском» вписатися в чітко визначений набір поведінкових стандартів. Ані її фах, ані внутрішній світ, минуле чи майбутнє не мають у цьому

випадку жодного значення. Відносини між військовими регулюються статутом, інші відносини є «позастатутними», тобто протиправними й такими, що підлягають покаранню. Функціонування солдата є функціонуванням «живої сили». Його смерть не буде смертю людини, особистості, певного Я. Смерть людини у формі – не більш ніж втрата одиниці живої сили, перетворена на *chair á canon*.

Таким чином, людина у формі вже не є реальною людиною, людиною як такою, вона – вкрай спрощена модель самої себе. Зовнішньо вона зберігає образ людини, але за суттю є солдатом, тобто функціонально та якісно гранично обмеженою. І найголовніше, що робить солдата симулякром у повному значенні цього слова, – це те, що його функціонування як солдата виключає, підмінює його функціонування як звичайної людини. Людина перетворюється на дегенеративну подобу самої себе, причому ця «дегенеративна подоба» посідає місце референта.

Не менш віртуальною є людина в системі соціалістичних відносин, які за своєю суттю були повністю симульованою системою. Роль армійського статуту виконувала комуністична ідеологія; відхід від стандартних ідеалів, нетрафаретний внутрішній світ, намагання бути самим собою – усе це політичний злочин. І, як наслідок, підкорення конкретної особистості абстрактному, штучно згенерованому шаблону. Людина не лише втрачає відчуття реальності й конкретності світу, що її оточує, вона втрачає відчуття своєї самості. Вона є лише «носієм» ідеології, вона не унікальна, оскільки не конкретна. Отже, як не дивно, хоча соціалізм протистояв капіталізму за основними політекономічними й світоглядними позиціями, у реальному своєму втіленні він також створив віртуальний світ симулякрів, у якому абстрактно-числові категорії підмінили собою конкретних людей і реальний світ.

Висновок. Проведений аналіз свідчить, що абстрактно-числова трансформація світу, його перехід від реального стану до віртуального хоча й провокується суспільно-політичними стимулами і способом виробництва, однак безпосередньо з них не впливає. Без сумніву, капіталізм створив світоглядні й соціальні передумови для абстрагування людини та світу. Однак початкова відсутність подібних передумов у соціалістичній концепції не змогла запобігти руйнуванню конкретності сприйняття, а навпаки, сприяла тотальному абстрагуванню світу. Настільки парадоксальні, на перший погляд, висновки знаходять своє пояснення у фундаментальних інтенціях західноєвропейського стилю мислення та іманентних властивостях суспільства.

Виходячи з гіпотези про віртуальний характер суспільства як такого [10], капіталістичне (західноєвропейське) та соціалістичне (радянське) суспільства постають не лише ідеологічними альтернативами, але й синхронними історико-культурними версіями віртуалізованого суспільства, що є наслідками розгортання двох наріжних тенденцій віртуалізації – раціоналізації (у капіталізмі) та соціалізації (у соціалізмі). Якщо капіталізм створює симульований соціальний простір завдяки абстрагуванню, фундованому на граничній раціоналізації й формалізації, то соціалістичному типу суспільства властиве гіпертрофування соціальності, повне зведення індивіда до соціальної ролі, живої індивідуальності – до сегмента абстрактного цілого.

Література:

1. *Арендт Х.* Истоки тоталитаризма / Х. Арендт. – М. : ЦентрКом, 1996. – 672 с.
2. *Хайек Ф. А.* Дорога к рабству / Ф. А. Хайек. – М. : Новое издательство, 2005. – 264 с.
3. *Шумпетер Й.* Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер. – М. : Экономика, 1995. – 540 с.
4. *Аверинцев С. С.* Софія-Логос : словник / С. С. Аверинцев. – 2-е вид. – К. : Дух і Літера, 2004. – 640 с.
5. *Бердяев Н. А.* Философия неравенства / Н. А. Бердяев. – М. : АСТ, 2006. – 352 с.
6. *Jameson F.* Postmodernism, Or the Cultural Logic of Late Capitalism (Post-Contemporary Interventions) / F. Jameson. – Durham, NC : Duke University Press, 1991. – 461 p.
7. *Фукуяма Ф.* Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма. – М. : ООО «Издательство АСТ»; ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 588 с.
8. *Фромм Э.* Здоровое общество / Э. Фромм. – М. : АСТ, 2006. – 544 с.
9. *Маяковский В. В.* Левый марш [Электронный ресурс] / В. В. Маяковский. – Режим доступа : <http://ilibrary.ru/text/1235/p.1/index.html>.
10. *Корабльова В. М.* Людина як віртуальний конструктор / В. М. Корабльова // Філософська думка. – 2007. – № 6. – С. 25–33.